

Rivista Italiana di Studi Catalani

La Rivista Italiana di Studi Catalani, pubblicata con periodicità annuale in formato cartaceo, è la prima e unica rivista scientifica italiana di catalanistica, finalizzata allo studio e alla riflessione critica sulla cultura catalana in ogni sua manifestazione, nel segno della più ampia interdisciplinarietà. Patrocinata dall'AISC, di cui accoglie l'espressione culturale, è aperta alla comunità scientifica e accademica internazionale e si propone come strumento di diffusione della ricerca individuale e di gruppo, nazionale ed estera, d'incoraggiamento del confronto a livello sovranazionale su temi di ricerca nell'ambito della catalanistica, a partire dalla tradizione epistemologica consolidata per favorire l'avanzamento dei metodi d'indagine e delle conoscenze e per promuovere il rinnovamento della ricerca nel settore attraverso il dialogo costante con altre aree disciplinari. Accoglie contributi scientifici originali e inediti a tema libero (articoli, note, recensioni) e proposte per la sezione monografica di carattere filologico, letterario, linguistico, artistico, storico e culturale in senso lato, con estensione temporale dalle origini alla contemporaneità.

Indicizzazione nei database internazionali:

ANVUR (Classe A), CARHUS Plus, NSD - Norwegian Register for Scientific Journals, Series and Publishers (Level 1), ERIH+, MLA, MIAR - Matriu d'Informació per a l'Anàlisi de Revistes.

Menció de la Delegació del Govern de la Generalitat de Catalunya a Itàlia 2015.

Direzione scientifica

Patrizio Rigobon (Università "Ca' Foscari" di Venezia), Maria Teresa Cabré (Presidente della Secció Filològica dell'Institut d'Estudis Catalans), Claudio VENZA (Università degli Studi di Trieste).

International Advisory Board

Lola Badía (Universitat de Barcelona), Enric Bou (Università "Ca' Foscari" di Venezia), Kálmán Faluba ("Eötvös Loránd" Tudományegyetem, Budapest), Maria Grossmann (Università degli Studi dell'Aquila), Jaume Martí Olivella (University of New Hampshire, Durham, NH), Joan Ramon Resina (Stanford University, Stanford, CA), Roser Salicrú i Lluch (Institutió Milà i Fontanals, C.S.I.C. e Institut d'Estudis Catalans, Barcelona), Tilbert Dídac Stegmann (Goethe-Universität, Frankfurt am Main), Giuseppe Tavani (Professore emerito, Università di Roma La Sapienza).

Direzione editoriale

Veronica Orazi (Università degli Studi di Torino)

Redazione

Gabriella Gavagnin (Universitat Central, Barcelona), Silvia Grassi (ERC Executive Agency, Bruxelles), Barbara Greco (Università degli Studi di Torino), Elena Pistolesi (Università per Stranieri di Perugia).

Università degli Studi di Torino

Dip.to di Lingue e Letterature Straniere e Culture Moderne

via Verdi 10 - I-10124 Torino

tel. +39 011 6702000 fax +39 011 6702002

veronica.orazi@unito.it

<https://www.ediorso.it/riscat/index.html>

Pubblicazione periodica annuale registrata presso il Tribunale di Alessandria al n. 32/2015 (4 maggio 2015) ISSN 2279-8781 ANCE 206402

Direttore Responsabile: Lorenzo Massobrio

Rivista Italiana di Studi Catalani

8 (2018)

Edizioni dell'Orso
Alessandria

Volume edito a cura di V. Orazi

pubblicato con contributo di fondi:

Dipartimento di Studi Linguistici
e Culturali Comparati

La Rivista Italiana di Studi Catalani è patrocinata da:

© 2018

Copyright by Edizioni dell'Orso s.r.l.

via Rattazzi 47 – I-15121 Alessandria

tel. +39 0131 252349 fax +39 0131 257567

e-mail: info@ediorso.it

<http://www.ediorso.it>

Realizzazione editoriale e informatica: ARUN MALTESE (bibliotecnica.bear@gmail.com)

Grafica della copertina: PAOLO FERRERO (paolo.ferrero@nethouse.it)

È vietata la riproduzione, anche parziale, non autorizzata, con qualsiasi mezzo effettuata, compresa la fotocopia, anche a uso interno e didattico. L'illecito sarà penalmente perseguibile a norma dell'art. 171 della Legge n. 633 del 22.04.1941

ISSN 2279-8781

ANCE 206402

ISBN 978-88-6274-867-4

Indice

MARCELLO GRIFÒ	
<i>Maria Montessori e la Catalogna. Pedagogia sperimentale e interazioni sociali a Barcellona (1913-1923)</i>	1
FRANCESC VILANOVA	
<i>1967. Història d'un llibre. "Catalanisme i revolució burgesa" de Jordi Solé Tura</i>	39
JOSEP MURGADES	
<i>Identitat i estructura: les dones altres de "La Ben Plantada"</i>	107
VICENT MARTINES	
<i>Diàlegs interdisciplinaris entre text i imatge. Pintar amb paraules en "Tirant lo Blanch" de Joanot Martorell i en la "Tragèdia de Caldesa" de Joan Roís de Corella: ἔκφρασις, ὑποτύπωσις i εἰρήγεια</i>	127
MIREIA FERRANDO SIMON	
<i>Infantesa i identitat en "Temps d'innocència" de Carme Riera</i>	141
NOTE	
NARCÍS GAROLERA	
<i>Carner, traductor. Assaig de bibliografia</i>	159
ATTUALITÀ	
JOAN BORJA I SANZ	
<i>Sobre "Cantonet" de Gaspar Jaén i Urban</i>	173

RECENSIONI

Laura Bolo, *Mecanismes narratius en la construcció dels personatges de la novel·lística rodorediana*, Barcelona, Fundació Mercè Rodoreda - IEC, 2018, 111 pp. (J.À. Cano), pp. 179-183; Vicent Beltran Calvo, Carles Segura-Llopes, *Els parlars valencians*, València, Universitat de València, 2017, 395 pp. (K. Faluba), pp. 184-187; Agustí Pons, *Maria Aurèlia Capmany. L'època d'una dona. Edició del centenari (1918-2018)*, Barcelona, Meteora, Col·lecció Cronos 31, 2018, 475 pp. (V. Orazi), pp. 188-191; Maria Aurèlia Capmany, *Cartes impertinents de dona a dona*, Valls, Cossetània Edicions, 2018, 129 pp. (V. Orazi), pp. 192-195; Gaspar Jaén i Urban, *Formació d'una ciutat moderna de grandària mitjana. Elx, 1740-1962*, Alacant, Publicacions de la Universitat d'Alacant, 2017, 732 pp. (M. Lucchini), pp. 196-199; Gaspar Jaén i Urban, *D'una festa que canta: la Festa d'Elx entre els segles XX i XXI*, Alacant, Institut Alacantí de Cultura Juan Gil Albert, 2017, 88 pp. (J.M. Escolano i López), pp. 200-206; *Del manuscrit a la paraula digital / From Manuscript to Digital Word. Estudis de llengua i literatura catalanes / Studies of Catalan Language and Literature*, edited by M. Pérez Saldaña and R. Roca, Amsterdam, John Benjamins Publishing Company, IVITRA Research in Linguistics and Literature 16, 2018, 444 pp. (V. Orazi), pp. 207-209; August Bover, *Blau marí. Poemes i proses*, pròleg de V. Panyella, epíleg d'O. Pi de Cabanyes, Vilanova i la Geltrú, El Cep i la Nansa Edicions, 2018, 107 pp. (V. Orazi), pp. 210-213; Cesare Giardini, *Antologia dei poeti catalani contemporanei 1845-1925*, postfazione di V. Orazi, Roma Edizioni di Storia e Letteratura - Centro Studi Piero Gobetti, 2018, 314 pp. (B. Greco), pp. 214-216; Joan-Elies Adell, *Res no és personal*, pròleg de F. Gil-Lluch, Barcelona, Edicions Saldonar, 2018, 72 pp. (V. Orazi), pp. 217-220; *Les quatre grans cròniques. V. Apèndix i índex*, nota editorial de J. Massot i Muntaner, Barcelona, IEC, Memòries de la Secció Històrico-Arqueològica CI, 2016, 212 pp. (V. Orazi), pp. 221-222; *Violència i identitat*, a cura de F. Ardolino i E. Losada, Barcelona, Edicions de la Universitat de Barcelona, Edicions de la Universitat de Barcelona, CRIC - Construcció i Representació d'Identitats Culturals, 2017, 151 pp. (V. Orazi), pp. 223-226; Lluís Cabré, Alejandro Coroleu, Montserrat Ferrer, Albert Lloret, Josep Pujol, *The Classical Tradition in Medieval Catalan. 1300-1500*, Woodbridge, Tamesis, Colecció Tàmesis Serie A: Monografías 374, 2018, 289 pp. (V. Orazi), pp. 227-230; *El "Regiment de preservació de pestilència" (1348) de Jacme d'Agramont. Història del manuscrit guardat a Verdú*, context i versió en català actual de F. Cremades, Tàrraga, Museu Comarcal d'Urgell-Tàrraga,

2016, 178 pp. (S. Cupiccia), pp. 231-233; *Novecento e dintorni. Grilli in Catalogna*, editat per N. De Benedetto i E. Bou, Venezia, Edizioni Ca' Foscari - Digital Publishing, Biblioteca di *Rassegna Iberistica* 3, 2016, 248 pp. (R. Rao), pp. 234-237; Mercè Rodoreda, *Cartes de guerra i d'exili (1934-1960)*, a cura de C. Arnau, Barcelona, Fundació Mercè Rodoreda - IEC, Arxiu Mercè Rodoreda 7, 2017, 382 pp. (V. Orazi), pp. 238-241.

Joan BORJA I SANZ

Universitat d'Alacant
joan.borja@ua.es

Sobre "Cantonet" de Gaspar Jaén

La imaginació d'una col·lectivitat gravita al voltant d'allò que és percebut com a important pel membres que la integren. I si a Elx hi ha res important és, sens dubte, la Festa: el Misteri d'Elx. Declarat per la UNESCO patrimoni immaterial de la humanitat des del maig de 2001, el Misteri no solament és un espectacle únic, un prodigi del teatre popular i una peça clau de la història literària dels valencians: és també un d'aquells fenòmens de l'emotivitat compartida que qualsevol persona hauria d'admirar, sentir i sotjar almenys una volta en la vida; i –sobretot– el referent indiscutible i indiscutit que evidencia i congria la ferma identitat del poble d'Elx. I és que la ciutat d'Elx –la gran urbs que ara com ara és Elx–, dades demogràfiques al marge, torna a ser poble quan es tracta de la Festa: de la història, el sentiment i la llengua de la Festa d'Elx.

La imaginació dels pobles –hi insistim– gravita al voltant de les coses importants. I el poble d'Elx, naturalment, fantasieja a propòsit del seu Misteri i la seua marededéu. Per això, no hi ha cap il·licitat –cap il·licitat de pedigrí– que no conega la llegenda de l'arribada de la Mare de Déu a la platja del Tamarit i la consegüent carrera del guardacostes Francesc Cantó per a anunciar la bona nova als seus conciutadans. Es tracta d'una arxiconeguda llegenda, sobre la Vinguda de la Mare de Déu, que cada any s'escenifica i se celebra el 28 de desembre pels carrers d'Elx. L'esquema del relat popular apunta que Cantó va trobar una arca a la platja del Tamarit, amb la inscripció «Sóc per a Elx», dins de la qual hi havia una imatge de la Mare de Déu i la consueva per a la representació del Misteri. Veloç com el vent, Cantó galopa fins a la vila per comunicar-ho al Consell i avisar els il·licitans que vagen a la platja. Quan hi arriben els pobles veïns en reivindiquen la propietat i, per resoldre el conflicte, es decideix posar l'arca en una carreta de bous i que la marededéu siga del municipi on els animals vulguen anar. No cal dir que, arribats a la corresponent cruïlla, els bous, òbviament, porten decididament a Elx la imatge de la Mare de Déu.

Aquest és el referent popular, emotivament arrelat en l'imaginari col·lectiu d'Elx. I, Gaspar Jaén, el poeta que millor ha cantat i ha versificat la Festa, el pren ara com a matèria primera per a una personal alquímia

creativa en què, per mitjà d'una recreació absolutament lliure, contribueix a nodrir, encara més, el ric embolcall literari que el Misteri i la ciutat d'Elx han merescut. En aquest relat, Gaspar Jaén imagina al popular guardacostes Cantó un fill, povil i geperut, que se situaria al costat del pare en el moment de la troballa a la platja del Tamarit. Cantonet, li diuen, al xic. I serà el protagonista d'una història de superació personal –bastida amb realitats, miracles i aparences– que serveix a l'autor com a pretext per a literaturitzar, una volta més, l'origen llegendari de la Festa, la ciutat d'Elx i, en general, els sempre dubtosos camins de la condició humana. Ingredients, sens dubte importants per a la imaginació il·licitana: igualment importants per a la dilatada i insadollable creativitat de Gaspar Jaén i la seua obra literària.

Gaspar Jaén i Urban

Cantonet
*Un conte moral*¹

Quan el portaren a cristianar a l'església del raval de Sant Joan, son pare decidí posar-li el mateix nom que ell portava, però ningú entre el veïnat no el conegué mai com Francesc Cantó, fill de Francesc Cantó, sinó com Cantonet. I encara podria haver anat pitjor la cosa; figureu-vos si l'haguessen dit Cantoniú o Cantonorro. En tot cas, la qüestió del nom acabà no important-li gaire perquè no era la seua pitjor desgràcia. Sa mare va morir en el part, i això sí que fou trist; Cantonet quedà orfe de mare. I povil, perquè el pare, per sort per al fill, mai no es tornà a emparellar. Però, a més, en contrast amb la galana figura paterna, ell era de naixement, i semblava que sense remei, lleig i geperut. Ni la companyia i el suport constant de l'àvia, que el crià i en tingué una cura amorosa d'allò més, ni el gran amor que son pare li professava, ni la bona veu i la bona entonació en el cant que mostrà ja des de ben *xequico*, ni la seua gran bondat, no evitaren que Cantonet, a mesura que creixia, se sentís més i més dissortat.

Son pare havia fet de costurer en un taller d'espardenyes, però, com tenia molt bona vista tant de prop com de lluny, ara treballava de guaita de costa i feia horaris intensius a la feina: cada dilluns agafava el cavall, se n'anava al trot fins a la torre costanera del Pinet, on l'havia destinat el Consell de la Vila, i hi passava dies i nits guaitant l'horitzó per, si de cas albirava embarcacions enemigues o pirates barbarescs o qualsevol altre dels molts perills de la mar, alertar immediatament la població mitjançant grans fogueres que encenia al terrat de la torre.

Quan no tenia escola, Cantonet passava els dies amb son pare a la torre de la platja, on també acudien a l'hora d'esmorzar d'altres guaites de les torres veïnes del terme, que feien tabola entre glops de vi mentre menjaven coca salada amb sardines i faves tendres. Vora la torre hi havia una horteta on Cantonet plantava tot de verdures de temporada; regades amb l'aigua

¹ Una versió abreujada d'aquest relat es publicà dins la Col·lecció Rutes de Llegendas: G. JAÉN I URBAN, *Cantonet*, dins «Información», Alacant, 29-XII-2015, p. 48.

de l'aljub i ben esporgades, creixien sanes i esponeroses, i servien per a posar-les al dinar o a l'ensalada: lletugues, queradilles, tomaques, pèsols, faves, bajoquetes, moniatos, encarnelles i moltes més, cadascuna al seu temps, s'enfilaven per l'aire i pels encanyissats com un bé de Déu; a l'estiu hi havia melons i síndries reptant pel terra, i a l'hivern, les herbes silvestres comestibles que, en ploure, brollaven per tot arreu de l'albufera; lletsons, cama-roges, bledes i borumballes donaven gust i amargor al bollitori, a l'arròs i a l'ensalada. A més de cantar en l'escolania de la parròquia, aquesta dedicació agrícola era el major delit que tenia Cantonet.

Cantonet era matiner i, gràcies a això, pogué viure ben despert el dia més gran de la seua vida. Eren les vacances de Nadal i, mentre el pare vigilava al terrat de la torre, ell treia els maleïts caragols i llimacs que rosegaven les verdures. De sobte oí que el pare cridava. Era l'alba del 29 de desembre de l'any 1370. El dia era ras: no hi havia núvols al cel, ni boira a la mar. Pare i fill, agafats pel muscle, a la platja del Tamarit, al lloc dit de les Assutzenes, veieren una barcota que s'acostava a la riba, tota tancada, sense tripulants, ni velam, ni eixàrcies, ni escàlems, ni rem a la vista. Pensaren que contindria roba o queviures procedents d'un vaixell naufragat amb les tempestes del final de la tardor. Llançaren cordes, hi nugaren el cavall i, amb un gran esforç de tots tres, van traure la barca de l'aigua. I és ben sabut, car ho expliquen totes les cròniques antigues, el que van veure en desclavar la tapa: embolicada amb flocs de cotó i de buata de mil colors lluminosos hi havia una preciosa imatge de vestir de la Mare de Déu de l'Assumpció, de grandària natural, amb la cara morena envoltada per una toca mongívola, pobrament vestida, amb els peus descalços protegits per unes lleugeres sandàlies de cuir i amb les mans ajuntades en pregària; tenia els ulls esbatanats, com si encara estigués espantada amb l'ensurt del naufragi; i, en examinar bé l'exterior de l'arca, van llegir, il·luminat àuriament pel primer sol del matí, un rètol gravat en el fustam d'estribord: «Sóc per a Elx». Pare i fill, tremolant d'emoció, cuitosament, taparen l'arca, la camuflaren amb palmes i soses, se'n pujaren tots dos al cavall i, al galop, se n'anaren a la vila a donar compte a l'autoritat d'aquell prodigi estrany i miraculós. En haver donat la nova, se n'anaren a descansar a sa casa del raval.

El Consell manà fer pregó pel poble i pels ravals. I l'endemà de matí per les Portes Encarnades baixava una gran gentada, com una romeria, amb palmes verdes a les mans; baixaven carros, carretes i cavallerisses de tota mena, adornats amb paper fi de barberelles de mil colors; tothom volia acostar-se fins a la platja i rebre la imatge vinguda miraculosament per la mar. Entre les autoritats hi anava Cantonet vestit amb uns saragüells i amb una túnica nous de trinca fets amb retalls i sobres de tela groga i vermella

que figurava la bandera de quatre barres de la Corona d'Aragó. Portava a les mans un penó de tela amb figures marianes pintades i, al cap, un capellet de vellut, també d'oriflama. Abans d'eixir amb la processó, Cantonet, amb la gepa i la lletjor dissimulada sota els setins i les sedes, es mirà a l'espill de cal sastre i, per un moment, se sentí feliç.

Una vegada instal·lada a l'altar major de l'església, aquella imatge marinera es demostrà d'immediat miraculosa d'allò més. Tota la gent del poble se'n feia veus que havia ressuscitat, amb gran alegria dels desconsolats pares, una pobra i maldestra xiqueta que s'havia ofegat en caure a la séquia Major. I tothom havia vist també, amb gran admiració, que un diumenge, mentre assistien a la missa major, s'havia congregat un immens eixam d'abelles per reparar, en un tancar i obrir d'ulls, tot afegint-li cera nova que les obreres pastaven allà mateix, el gran ciri pasqual, que cremava malament i que s'havia fos completament per un costat.

En veure aquells miracles tan grans, Cantonet demanava cada dia a la Mare de Déu que es mostràs agraïda i, ja que ell i son pare l'havien salvada de perir en la mar i l'havien portada al poble, amb un èxit tan gran, que fes un miracle i li fes desaparèixer la gepa i el convertís en un home una mica guapot. Perquè si no, en fer-se gran, les fadrines no li farien cas i fugirien espantades, com ja li passava a l'escola amb les xiquetes, i no podria fundar una família com cal.

I com que els éssers celestials solen ser comprensius i complaents quan els precés són més o menys raonables, en fer divuit anys i mirar-se a l'espill de ca seua per davant i per darrere, al primer moment no es reconegué perquè, com passava en una d'aquelles rondalles que li contava l'àvia, es veié transformat en un xicot templat d'allò més que recordava en tot la formosa figura del pare, que mentrestant, dit siga de pas, després de molts reconeixements oficials, s'havia mort en pau, havia estat soterrat vora la muller al nínxol del Cementeri Vell i havia estat immortalitzat pel Consell en una estàtua de ferro, amb cavall i espassa i tot, erigida en una plaça pública del raval. Cantonet, en veure's tan guapot, començà a anar a tots els balls que s'organitzaven pel rodal, on abans mai no s'havia atrevit ni a acostar-s'hi. Però l'esperat èxit amb les dones no arribava. Ninguna no volia mai ballar amb ell. I ell, encara que ja sense amoïnar-se, se n'estranyava.

Així anà fent-se major, sense comprometre's ni festejar, fins que un dia a l'església, cantant en l'escolania de la qual havia format sempre part, caigué en el compte, en mirar-se de reüll en un espill, que l'altre espill l'havia enganyat i que seguia sent lleig i geperut com havia estat sempre. Però ara ja no li importava. I en adonar-se del miracle també s'adonà que el seu destí era cantar i predicar tota la vida en llaor d'aquella marededéu

vinguda des del cel que havia trobat amb son pare feia molts anys. Es feu primer frare franciscà i professà al convent del poble juntament amb Pasqual Bailon i Andreu Hibernon que, com és sabut, arribaren a sants; després estudià per a rector al seminari d'Oriola; i la seua bondadosa dedicació a l'ofici durant anys i anys i la influència protectora de l'Assumpta feren que el papa el nomenàs bisbe de la diòcesi, on, fins a l'hora de la mort, complí de forma remarcable el seu deure pastoral, tot construint nombroses esglésies i cases per als pobres.

Quan va morir el soterraren al nínxol on ja hi havia soterrats la mare, l'àvia, el pare i molts altres avantpassats que ell no havia conegut, i a les parròquies de la diòcesi i dels bisbats veïns li cantaren misses; els fidels el recordaren molt de temps; i a l'encreuament de camins i de carrers de moltes viles i pobles bastiren capelletes i altarets, presidits per una petita imatge seua. Encara que ha desaparegut fins i tot la memòria d'aquelles construccions, la toponímia popular incorporà aquests fets i encara avui es poden trobar a molts pobles del rodal llocs que s'anomenen "Cantonet del Bon Bisbe Cantonet".

Universitat d'Alacant, 28 de desembre del 2015